

היות האדם לבדו

מאת רפי נוסבוים

רבות ומוכרות התשובות לשאלת גיל העולם בתורה ובמדע, ולא נעסוק בהן, אך גם לאחר שנענה (למשל) שיום בבריאה הוא בעצם אלגוריה לשלב או תקופה, עדיין נשארת קשה העובדה, שבתיאור התנ"כי האדם נברא יחידי, ואילו ע"פ תורת האבולוציה (שראיותיה רבות ומוצקות מכדי להתעלם מהן או לפתור בקש), לא מדובר בשינוי פתאומי, באב קדמון דמוי-קוף שהוליד תינוק אנושי ("הומו ספיאנס"), אלא במוטציות קטנות והדרגתיות. כיון שכך, לפי התיאור המדעי, אף אחד מאבותינו הקדמונים בשום שלב לא היה יחידי, שונה וחרוג בין יצורי העולם. תמיד היו סביב האדם, בכל גלגוליו הקדמונים, יצורים בני-דמותו לאלפים ומאות אלפים, כפי שמתואר, למשל, בספר "קיצור תולדות האנושות" (עמודים 14-17). הציטוט בדילוגים לטובת הענין):

"ביולוגים מסווגים בעלי חיים ל"מין", "סוג", ו"משפחה". כמו לחתול ולאריה, גם לאדם יש משפחה. עובדה בנאלית זו היתה אחד הסודות הכמוסים ביותר בהיסטוריה, וגם היום רבים מתקשים להאמין בכך. זה אלפי שנים, מסתובב האדם בעולם ומספר לכל מי שמוכן להקשיב, שהוא יתום גלמוד. אין לו שום קרובי משפחה, שום בני דודים, שום אחים ואחיות, ואפילו לא הורים. האמת היא שיש לאדם משפחה גדולה וצעקנית במיוחד, הנקראת משפחת קופי האדם.

סוד כמוס עוד יותר הוא שאין אנו מין האדם היחיד. השם "אדם" מציין בעצם סוג שלם של בעלי חיים, שכלל מינים רבים אחרים בנוסף על הומו סאפיינס... חלק מהמינים הללו היו ענקים וחלקם גמדים, חלקם אוכלי בשר וחלקם בעלי נטיות צמחוניות, אבל כולם כאחד הם 'בני אדם'.

אנשים שיודעים שבעבר התקיימו מיני אדם שונים נוטים לעיתים לסדר אותם בקו ישר, כאילו בכל רגע נתון התקיים בכדור הארץ רק מין אחד של אדם, וכל מין התפתח בתורו למין "טוב יותר", עד שלבסוף נוצר הומו סאפיינס. האמת היא שבכל רגע נתון התקיימו בעולם בו-זמנית כמה מינים שונים של בני אדם. יש עדויות שלעיתים שני מיני אדם שונים חלקו את אותה כורת ארץ."

ברור, שתיאור זה אינו עולה בקנה אחד עם התמונה המצטיירת מפרקים א'-ג' בבראשית.

עוד נשאל:

- בפרק ב' בבראשית נאמר שהקב"ה הביא אל האדם את בעלי החיים ע"מ שיקרא להם שמות, "ולאדם לא מצא עזר כנגדו" (בראשית ב/יט-כ), והדבר תמוה מאין כמותו: וכי עלה

על הדעת שימצא עזר כנגדו – חיפושית-משה-רבינו, ג'רפה, או אולי נקבת מרבה-רגליים?!

• מעט אחר כך מסופר לנו על הנחש ועץ הדעת, ושוב עולות תמיהות קשות: כיצד נחש מדבר עם האישה?! ועוד, שע"פ המדרש (תוספתא, סוטה, ד/ה¹), הנחש התאוה אליה תאוה מינית!

• לאחר רצח הבל, קין מביע בפני הקב"ה את חששו: "וְהִיָּה כָּל מִצְאֵי יְהִרְגֵנִי!" (בראשית ד/יד), ועולה השאלה: מי יהרוג אותי? מי הוא "כל מצאי", הרי בעולם היו אז רק הוא, ואדם וחווה הוריו! היינו יכולים לתרץ שמדובר בבעלי החיים, אלמלי מצאנו בצמוד לכך את קין בונה עיר (!! על שם בנו חנוך – אבל מי גר בעיר זו, בזמן שהעולם מונה 5 אנשים בלבד: אדם וחווה, קין ואשתו (שגם היא – לא ברור מניין צעה!), וחנוך בנו של קין?!

את התשובה לשאלה האחרונה, נדמה לרגע, שאנחנו מוצאים בתחילת הפרק הבא: "וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה, וַיֻּלְּד בְּדָמוֹתוֹ-כְּצִלְמוֹ..." (בראשית ה/ג). אולי רצח הבל אירע לאחר שבמשך מאה ושלושים שנה הולידו אדם וחווה צאצאים לרוב. אלא שהמשך הפסוק הוא: "וַיֻּלְּד בְּדָמוֹתוֹ-כְּצִלְמוֹ – וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת", ורק אח"כ: "וַיְחִי יְמֵי אָדָם, אַחֲרֵי הוּלְדוֹ אֶת שֵׁת, שְׁמֹנֶה עָשָׂר שָׁנָה – וַיֻּלְּד בָּנִים וּבָנוֹת"², ואם כך, כל אותם צאצאים נולדו אחרי שת, ולגבי שת-עצמו מפורש (בראשית ד/כה) שנולד אחר הרצח ונקרא ע"ש הבל.

ובכל זאת, בפסוקים אלה עולה קצה החוט לתשובה: על שת נאמר שהיה "בְּדָמוֹתוֹ-כְּצִלְמוֹ" של אדם, שהיה בעצמו "בצלמו-כדמותו" של הקב"ה. האם מכלל הן אתה שומע לאו-ששאר צאצאיו של אדם הראשון לא היו "בְּדָמוֹתוֹ-כְּצִלְמוֹ" של אדם, וממילא גם לא "בְּדָמוֹתוֹ-כְּצִלְמוֹ" של הקב"ה? האם יתכן שחלק מבני האנושות אינם בצלם אלהים?? מסתבר שכן. במסכת עירובין (דף י"ח עמוד ב'), אומרת הגמרא על סמך הפסוק הנ"ל: "כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנידוי – הוליד רוחין ושידין ויליין", והרמב"ם (מורה הנבוכים, חלק א' פרק ז'), שהתנגד לאמונה בשדים במובן המקובל, בהתייחס לפסוק זה אומר³ שהשדים הם:

¹ וכן: תלמוד בבלי סוטה, דף ט' ע"ב, תלמוד בבלי שבת, דף קמה ע"ב, בראשית רבה, פרשייה כה, ועוד.

² תבנית זו חוזרת בכל הפרק בתיאור שרשרת הדורות. נראה שהפרק מונה את הבכור של כל אחד מהנוכחים, אמנם יש להודות שהדבר לא לגמרי הכרחי.

³ וזו לשונו במלואה (כמעט):

" וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה וַיֻּלְּד בְּדָמוֹתוֹ כְּצִלְמוֹ, [וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת (ר"נ)]... נמצא שכל אותם בנים שקדמו לו, לא הושגה להם הצורה האנושית באמת, אשר היא צלם האדם ודמותו האמור עליה בצלם אלוהים ובדמותו..."

וכבר ידעת, שכל מי שלא הושגה לו הצורה הזו אשר בארנו ענינה, שאינו אדם אלא בעל-חי בצורת אדם ותבניתו, אלא שיש לו יכולת למיני הנזקים והמצצות הרעות, מה שאין לשאר בעלי החיים. כי המחשבה והסברא שהייתה מעודדת לו להשגת השלמות – אשר לא הושגה – משתמש בה במיני התחבולות המביאות לרעות והמצצות הנזקים, וכאלו הוא דבר הדומה לאדם או חיקויו. וכך היו וולדי אדם אשר קדמו לשת.

"בעל-חי בצורת אדם ותבניתו", "לא הושגה להם הצורה האנושית.. האמור עליה: בצלם אלהים ובדמותו..."

האם מדובר בתופעה חד-פעמית, השייכת רק לוולדותיו של אדם הראשון בשנים מסויימות? המשנה במסכת כלאיים, אגב דיון בשאלה אילו מיני בעלי חיים הם כלאיים זה בזה ואילו אינם כלאיים, מסווגת כמה מינים כ"מין חיה" וכמה מינים אחרים כ"מין בהמה", ובין השאר נאמר שם (פרק ח' משנה ה'): "ואדני-השדה – חיה. ר' יוסי אומר: מטמאת באוהל כאדם (!)". כלומר: בזמנם של חז"ל, ישנו בעולם יצור, שהוא כ"כ דומה לאדם, עד שנחלקו בו חכמים האם נבלתו מטמאת בטומאת-מת כאדם! קהתי שם מביא את דברי הירושלמי על אתר, שאדני-השדה = בר נש דטורא, ובתרגום לעברית: אדם-ההר, אדם פרא החי בהרים וביערות.⁴

משהגענו לכך שיתכן שהיו בעולם, ואולי אפילו ישנם כעת, יצורים שנראים כמותנו לגמרי אך אין בהם צלם אלהים⁵ – או במילים אחרות: הומו-ספיאנס ללא נשמה – נוכל לחזור אל הקושיות שבהן פתחנו, ולהציע להן פתרונות:

בעולם אכן הסתובבו הומו-ספיאנס במאות-אלפים עוד לפני בריאת אדם הראשון, והקב"ה לקח אחד מהם⁶, או ברא מן העפר אחד כמותם, והטיל בו נשמה. לפי ההגדרה המדעית הנהוגה כיום, פרטים משתייכים לאותו המין, אם הם נוטים להזדווג זה עם זה בתנאי הטבע, ולהעמיד צאצאים פוריים. מבחינה מדעית אם כן, 'אדם הראשון' אכן היה שייך למין הומו-ספיאנס, ולא היה יחידי. אלא שמבחינה רוחנית היה נבדל מהם באופן, שהוא מהותי הרבה יותר מאשר הקריטריונים המדעיים להגדרת המין, ולכן מן הבחינה המהותית, הרוחנית – **האדם בהחלט נברא יחידי.**

כיון שהיו בעולם גם נקבות הומו-ספיאנס רבות, הרי שמבחינת דמיון פיזי חיצוני, אכן היתה אפשרות שהאדם ימצא ביניהן עזר כנגדו, אלא שבשונה מהן היה בעל נשמה. ככזה, ראוי שיבחר את בת זוגו בדרכו של עבד-אברהם המחפש אישה ליצחק, ולא בדרכם של בני דור המבול, הלוקחים להם נשים 'מכל אשר בחרו', ע"פ מראה חיצוני (בראשית ו/ב). ואכן,

ואמרו במדרש: כל אותן מאה ושלושים שנה שהיה אדם נזוף בהן, היה מוליד רוחות, כלומר: שדים, וכאשר נרצה

הוליד דומה לו, כלומר: בדמותו כצלמו. והוא אמרו: יוחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו.⁴
[בעניין הפיסקה האמצעית ("יוכבר ידעת...") – הדברים מתקשרים קשר הדוק למאמר שלי שהתפרסם בכתב העת הוירטואלי "לימודים" (מרחשוון תשע"ו), באתר דעת: "משמעויות בפרשת עץ הדעת", עיין שם].

ועוד נציין את דברי הגמרא במסכת סנהדרין, דף ק"ט עמוד א': "דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא וכו'...⁴

א"ר ירמיה בר אלעזר נחלקו לגי כיתות... וזו שאומרת: נעלה ונעשה מלחמה – נעשו קופים ורוחות ושדים".⁵
וכמוכך, יש להיזהר מעשיית שימוש בקביעה זו, כי האדם יראה לעיניים, ורק ה' לבדו יראה ללבב. (ע"פ שמו"א טז/ז)

את המילים: "וייצר ה' אלהים את-האדם עפר מן-האדמה, ויפח בָּאָפוּי נְשָׁמַת חַיִּים" (בראשית ב/ז), ניתן לפרש כאלגוריה: את האדם יצר הקב"ה גשמי ביסודו, ועל כך הוסיף את המימד הרוחני. אם נפרש כך, אז אין מניעה לומר שאדם הראשון נבחר מבין הומו-ספיאנס, ונבדל מהם ברגע שניתנה בו הנשמה.

אדם הראשון עמד בניסיון, ולא מצא עזר כנגדו מבין נקבות ההומו-ספיאנס שסביבו, וכיון שכך, הקב"ה הטיל תרדמה על האדם, וברא את האישה מצלעו.

כשם שהיתה אפשרות שאדם יתאווה לאחת מן ההומו-ספיאנס שסביבו, כך ישנה אפשרות שאחד מן ההומו-ספיאנס יתאווה לחווה. בהקשר זה נביא את דבריו המעניינים של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו), בספר **סוד העברי**⁷:

בשיא יכולתה, מצליחה הארץ להוציא בעל חיים מפותח מאד⁸, הדומה במידת-מה לאדם, אלא שאינו אדם... כשהבורא רואה, שהארץ אינה מצליחה להוציא מתוך עצמה את ה"נפש חיה", הוא מתערב ישירות, ובורא את האדם במו ידיו... "ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב/ז)?

מבחינה מורפולוגית, אותו יצור שהאדמה הוציאה מקרבה, והאדם שברא הבורא, יכולים להיראות דומים. אבל בעוד שבמקרה הראשון מדובר ב"אדם הטבעי", כפי שמתארים אותו חסידי תיאורית האבולוציה⁹... הרי במקרה השני מדובר על "האדם הנברא", שהוכנס את תוך הבריאה מלמעלה למטה ישירות על ידי בורא העולם, כפי שמתארת התורה.

הפסוקים הראשונים שבפרק ג' מתארים את המפגש שבין האדם לנחש. הנחש שעליו מדובר שם דומה בצורה מדהימה לתוכנית המקורית של יצירת האדם. קשה לדמיין כיצד בדיוק נראה אותו נחש, אך על פי תיאור התורה, הנחש הקדמוני היה חיה מיוחדת מאד: קודם כל, הוא היה מסוגל לדבר. ההבדל בין הנחש והאדם איננו ביכולת הדיבור, אם כך. הנחש גם מסוגל לחשוב, ומכאן שההבדל איננו טמון גם ביכולת המחשבה... ואת ההבדל שבין שניהם עלינו לחפש במקום אחר: הנחש הוא יצור טבעי, שאיננו מסוגל למוסריות. (עמ' 54-56)

דברים דומים אומר גם הרב יעקב מדין, במאמרו¹⁰ "חטאו ועונשו של הנחש":

"על כורחנו... נצטרך לומר שהנחש דמה מבחינה חיצונית למין האדם... ואפשר שלא נפל מן האדם בשכלו ובחכמתו... אך האדם – והאדם בלבד! – נברא בצלם אלוהים, ולהבנתנו – צלם אלוהים שבאדם הוא המצפון..."

במילים ישירות יותר, טענתם היא, שלפני החטא, הנחש היה גם הוא אדם, אלא שהיה אדם טבעי שאיננו מסוגל למוסריות, ובלשונונו: הנחש היה הומו ספיאנס, אך ללא נשמה.

⁷ עמודים 54-56. הציטוט אינו בדיוק לפי הסדר: כדי לקצר את הציטוט ויחד עם זאת להקל על ההבנה, ערכתי את סדר הפסקאות!

⁸ לפי ההקשר, וכפי שניתן לראות גם בהמשך הציטוט – הרב מניטו מדבר כאן על הנחש הקדמוני.

⁹ הרב אשכנזי לחם במלחמת העולם השנייה, והיה מעורה בהשתקמות יהדות צרפת לאחר השואה, ובהתחשב בכך, יתכן מאד, שבדברו על "האדם הטבעי", כפי שמתארים אותו חסידי תיאורית האבולוציה, הוא רומז על הנאצים.

להבנה מעמיקה של משמעות המושג בפי הנאצים, מומלץ מאד לעיין במאמר מאיר העיניים של יוחנן בן יעקב "מלחמת אלים" בירחון "סגולה", גליון י"ב, אייר תשע"א (מאי 2011). הדברים נוגעים לתוכן מאמר זה.

¹⁰ את מאמרו של הרב יעקב מדין ראיתי רק בסיום כתיבת מאמר זה. מלבד המצוטט, ישנן נקודות נוספות מתוך מאמר זה, שיש בהן דמיון לדבריו של הרב מדין (עיין שם), ואני שמח על שזכיתי לכוון לדעת גדולים.

הדברים אולי נשמעים מרחיקי לכת, אך למעשה שורשיהם עמוקים במדרשי חז"ל, כך למשל בדברי התוספתא (סוטה ד/ה):

"וכן אתה מוצא **בנחש הקדמוני** שהיה ערום מכל הבהמה ומכל חית השדה שנאמר (בראשית ג) והנחש היה ערום וגו'; **בקש להרוג את אדם ולישא את חוה**, אמר לו המקום: אני אמרתי: תהא **מלך על כל בהמה וחיה**, [עכשיו שלא רצית] – ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה; אני אמרתי: **בקומה זקופה תלך כאדם**, [עכשיו שלא רצית] – (שם) על גחונך תלך; אני אמרתי: **תאכל מאכל אדם ותשתה [משתאו של אדם, עכשיו שלא רצית] – (שם) ועפר תאכל כל ימי חיך**"
ובבראשית רבה (כ/ה):

"בשעה שאמר לו הקב"ה 'על גחונך תלך', ירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו, והיה **קולו הולך מסוף העולם ועד סופו**... אמר לו הקב"ה:
אני עשיתיך **מלך על הבהמה ועל החיה** ואתה לא בקשת; אני עשיתיך שתהא **מהלך קוממיות כאדם** ואתה לא בקשת – "על גחונך תלך".
אני עשיתיך שתהא **אוכל מאכלות כאדם** ואתה לא בקשת – "ועפר תאכל כל ימי חיך".
אתה בקשת להרוג את האדם, **ולישא את חוה** – "ואיבה אשית ביןך ובין האשה"...
הנחש מכונה בתוספתא ובמקומות אחרים: "נחש הקדמוני", לאמור – נחש זה אינו הנחש המוכר לנו כיום, אלא יצור אחר לגמרי. יצור זה היה אמור להיות בעל ידיים ורגליים, זקוף כבני האדם, מדבר כבני אדם, אוכל ושותה כמותם, מסוגל להתרבות איתם, וכמותם רודה "בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ"! במילים אחרות, הנחש היה הומו-ספיאנס. ומסתבר – אחד מיני רבים.

אם תרבות הומו-ספיאנס התקיימה לפני בריאת אדם הראשון וגם אחריה, סביר שהם אלו שמפניהם חושש קין, לאחר שנגזר עליו לנוע ולנדוד ביניהם, והם גם אלו שמאכלסים את העיר שבנה קין, וקרא אותה על שם בנו חנוך.

כעת נפתח-פתח להציע פירוש בפרשה נוספת שנראית תמוהה:

האדם מורכב משני "חצאים" – רוחני וגשמי. לפי ההקשר, לפעמים מדגישים את הצד הרוחני שבו, ולפעמים את הצד הגשמי שבו. יחזקאל הנביא, המהלך בעולמות עליונים בין מלאכים, חריג ביניהם בצד הגשמי שבו, ולכן הוא זוכה לפניה החוזרת ונשנית¹¹: "**בן אדם**" – תזכורת להיותו יצור גשמי. מאידך, אליהו ואלישע, המסתובבים בין בני דורם, חריגים ביניהם בעוצמתם הרוחנית, והם זוכים כמה פעמים¹² לכינוי: "**איש האלהים**".

¹¹ יחזקאל פרק ב' פס' א, ג, ו, ח, פרק ג' פס' א, ג, ד, י, יז, כה – וכן הלאה....

¹² מלכים א', יז/ח, כד, מלכים ב', א/ט-יג, שם ד/ז, ט – וכן הלאה....

אם האדם הבודד עשוי להיקרא "בן אדם" או "איש אלהים", בהתאם לתכונה הבולטת בו, אפשר גם שצאצאי אדם-הראשון שנולדו בצלמו (שושלת שת, לפחות בחלקה) יכוננו בתואר "בני אלהים", ולעומתם, שאר ההומו-ספיאנס – "בני האדם".

כעת נקרא את תחילת פרק ו' בבראשית:

"וַיְהִי כִּי הִחַל הָאָדָם לָרֵב עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, וּבָנוֹת יָלְדוּ לָהֶם; וַיֵּרְאוּ בְנֵי-הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם, כִּי טֹבֹת הֵנָּה, וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מְכֹל אֲשֶׁר בָּחָרוּ... – בניגוד לציפייה מבני האלהים, השושלת שצלם אלהים (או "הסגולה"¹³) מצויים בה, שיבחרו להם נשים ע"פ צלם אלהים, ע"פ הנשמה והמידות – בדומה לעבד אברהם הבוחר אישה ליצחק ע"פ מידותיה – הם בוחרים להן נשים ע"פ מראה חיצוני, ומכל רקע: "מכל אשר בחרו", "כי טבת הנה". הרב קוק (אורות, זרעונים ג', נשמות של עולם התווה) מדבר על כך, שכאשר ישנה נשמה גבוהה, שמצויה במציאות רדודה שבה אינה יכולה לבוא לידי ביטוי, אזי מתוך השבר, דווקא אותה נשמה גבוהה - מגיעה לידי עזות (ולעיתים עזות מצח). אולי לזאת הכוונה במה שנאמר בהמשך: "הַנְּפִלִים הָיוּ בְּאֶרֶץ בְּיָמֵי הָהֵם, וְגַם אַחֲרֵי-כֵן, אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בְּנוֹת הָאָדָם, וַיֵּלְדוּ לָהֶם, הֵמָּה הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר מְעוֹלָם אֲנָשֵׁי הַשָּׁם".

ביבליוגרפיה:

1. **תנ"ך שלם**, הוצאת קורן, ירושלים, התשס"ג (2003).
2. אשכנזי (מניטו), הרב יהודא ליאון, **סוד העברי – יסודות האמונה לאור פסוקי התורה**, מו"ל: ג' בן שמואל וי' פיבקו, ירושלים, תשס"ה.
3. בן יעקב יוחנן, "מלחמת אלים", בתוך: "סגולה – מגזין ישראלי להיסטוריה ולידיעת הארץ", הוצאת תכלת תקשורת, גליון י"ב, אייר תשע"א (מאי 2011).
4. **בראשית רבה**, טקסט דיגיטלי בתוך אתר "דעת", מכללת הרצוג.
5. הררי יובל נח, **קיצור תולדות האנושות**, הוצ' דביר, אור יהודה, 2011.
6. מדין, הרב יעקב, "פרשת בראשית – חטאו ועונשו של הנחש", אתר VBM (בית מדרש וירטואלי), ישיבת הר עציון.
7. קהתי, הרב פנחס, **משניות מבוארות**, הוצאת משניות קהתי, ירושלים, התשנ"ח (1998).
8. קוק, הרב אברהם יצחק, **אורות**, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשנ"ב.
9. ריה"ל, **ספר הכוזרי (בתרגום יהודה אבן שמואל)**, הוצאת דביר, תל אביב, תשל"ג (1972).

¹³ ראה ספר הכוזרי, מאמר אי סימן מ"ז ועוד.

-
10. רמב"ם, **מורה הנבוכים**, הוצאת חורב, ירושלים, (ללא ציון שנה).
11. **תוספתא**, בתוך כרכי התלמוד הבבלי, הוצאת טל-מן, ירושלים, התשמ"א (1981).
12. **תלמוד בבלי**, הוצאת טל-מן, ירושלים, התשמ"א (1981).